

УНІВЕРСИТЕТСЬКА СПІЛЬНОТА В УКРАЇНІ

Безклубий І.

(доктор юридичних наук)

Анотація. Досліджено особливості взаємин учасників університетської спільноти та наведено окремі постулати науково-освітньої діяльності університетів в Україні.

Ключові слова: вища освіта, університет, академічна спільнота, академічна свобода, автономія, наука.

Аннотация. Исследованы особенности отношений участников университетского сообщества и наведены отдельные постулаты научно-образовательной деятельности университетов в Украине.

Ключевые слова: высшее образование, университет, академическое сообщество, академическая свобода, автономия, наука.

Summary. The features of university community members' relationships and concrete dogmas of scientific and educational activity of universities in Ukraine are researched in the article.

Key words: high education, university, academic community, academic liberty, autonomy, science.

В системі національних культурних цінностей вища освіта є суспільним благом. Університет займає одне з найважливіших місць в системі національної освіти та науки. Він уособлює корпорацію потужного інтелектуального потенціалу країни, покликаною формувати національну ідентичність, здатного генерувати могутні наукові ідеї та реалізовувати значні суспільні завдання.

Метою цього дослідження є спроба розкрити деякі соціальні, економічні та правові аспекти взаємин учасників університетської спільноти; висвітлити основні принципові постулати, що формують зв'язок, який об'єднує діяльність університету зі співпрацею його співробітників; показати шляхи вирішення суспільно важливих завдань, що стоять перед національною наукою та освітою.

Інтегративність традиційних підходів та новацій в сфері інтелектуальної праці творчих особистостей потребує постійної уваги науковців, що аналізують суть відповідної діяльності та форми її реалізації. Окремі аспекти відносин освітянського життя в лекціях і наукових працях висвітлюють такі відомі в Україні науковці як: В. Андрейцев, В. Базилевич, І. Вакарчук, І. Гриценко, Н. Кузнецова, І. Котюк, В. Котюк, В. Кремень, О. Шевченко, Я. Шевченко, Ю. Шемшученко, В. Шинкарук, О. Чирич та інші.

Світовий процес переходу до постіндустріального, інформаційного суспільства, а також економічні, політичні та соціальні зміни, що відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність прискорення реформування системи освіти. Насамперед це стосується задоволення освітніх потреб громадян упродовж усього життя, забезпечення доступу до освітньої і професійної підготовки всіх, хто має необхідні здібності та адекватну підготовку [4]. Інтеграція освіти і науки в Європі у напрямі створення суспільства знань – це комплексний процес, в якому університети відіграють провідну роль. При цьому в університетах навчальний процес і проведення наукових досліджень традиційно взаємоінтегровані та забезпечують єдність одержання, засвоєння, удосконалення та передачі знань. Саме університет [6, ст.134], як флагман освітньої, наукової, культурно-просвітницької діяльності спроможний реалізувати багатовекторність цілей вітчизняної класичної освіти та фундаментальної науки. Успішність реалізації суспільних інтересів, яких прагне досягнути університет у своїй діяльності, значною мірою залежить від того, наскільки в них повно відображені інтереси окремого члена спільноти - науковця, викладача чи студента.

Важливим фактором подальшого розвитку університетської науки та освіти у є принципі академічних свобод і автономії, гармонізації процесу освіти і науково-дослідної

роботи, насамперед, з національними системами вищої освіти європейських країн. Зазначені принципи зафіксовані в міжнародних документах — Великій університетській хартії (Magna Charta Universitatum) та Лімській декларації академічних свобод і університетської автономії. У Декларації запропоновані визначення важливих термінів: «академічна свобода» - це свободи членів академічної спільноти, особисто або колективно, у заняттях, розвитку і поширенні знань шляхом науково-дослідної роботи, вивчення, обговорення, документації, виготовлення, створення, навчання, викладання, писання; «академічна спільнота» включає усіх осіб, які навчають, вчаться, займаються науково-дослідною роботою і працюють у вищому навчальному закладі; «автономія» - це незалежність вищого навчального закладу від держави та інших суспільних сил приймати рішення стосовно внутрішнього управління, фінансів, адміністрації встановлювати власну лінію поведінки у сфері освіти, науково-дослідної роботи, викладання й інших пов'язаних з цим видах діяльності.

Основними засадами положень Лімської декларації є значна кількість норм міжнародних стандартів у сфері прав людини, які були прийняті ООН та іншими всесвітніми і міжнародними організаціями: Всесвітня декларація прав людини, Міжнародний договір «Про економічні, соціальні та культурні права», Міжнародний договір «Про громадянські та політичні права», Угода ЮНЕСКО «Проти дискримінації в освіті».

Правовою основою формування та реалізації системи пріоритетних напрямів розвитку української освіти, науки і техніки є Конституція України, Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» інші закони та нормативно-правові акти України. Разом з тим, для належного здійснення правового регулювання освітньої та наукової діяльності, досить важливим аспектом, є усвідомлення суб'єктами такої діяльності основних елементів концептуальних засад окремих національних та міжнародних науково-освітніх програм за участі університетів. З огляду на це, варто звернути увагу на два документи які відображують новий, можливо дещо радикальний, погляд на розвиток університетської діяльності. Мова йде про Указ Президента України «Про заходи щодо підвищення статусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка» [5, ст.596] та проект концепції Державної цільової програми інтеграції науки та освіти в університетах на 2008–2012 роки «Наука в університетах» [7].

Указом Президента України передбачено на основі Київського національного університету імені Тараса Шевченка створення та функціонування дослідницького університету. Проект вищезгаданої концепції містить ряд проблем, на розв'язання яких слід спрямувати зусилля уряду та суспільства в цілому. Розвиток економіки, заснованої на знаннях, вимагає підготовки нового покоління дослідників і висококваліфікованих фахівців для наукомістких галузей національної економіки, здійснення інноваційної діяльності в ринкових умовах. Безперечно економічна складова університетської науки та освіти, про яку йде мова в проекті концепції, є важливою для розвитку держави, проте для суспільства в цілому, морально-етичний чинник розвитку науково-освітньої діяльності має відігравати не останню роль.

Університет є важливим складовим елементом наукової та освітньої системи, що має великий вплив на розвиток суспільних відносин. З позиції власної архітектоніки науково-освітня інституція може сприйматись як об'єкт пізнання. Метафізичний підхід дає можливість розглядати університет одночасно як певне об'єктивне явище, та як суб'єкта права, що бере участь в суспільних відносинах. Спосіб діяльності університету характеризується системою відносин, що виникають як у середині самої інституції, так і в сфері зовнішніх взаємин з іншими суб'єктами. При цьому як внутрішні так і зовнішні відносини підкорені єдиній гармонії взаємин, спрямованих на досягнення правового результату. Підстави виникнення відносин, самі відносини, що виникають між членами науково-освітньої спільноти, правовий статус університету та його працівників, обсяг їх

прав та обов'язків та особливості статутного управління, титул власника, користування землею, охорона інтелектуальної власності всі ці та багато інших аспектів підкорені певному правовому механізму, що забезпечує регулювання життєво важливих питань працівників університету та здійснення ним наукової та освітньої діяльності.

Ідея створення певної правової категорії, яка б відображала суть сучасної юридичної особи, виникла за часів римського права. Квиритські юристи спромоглися розробити поняття правоздатності, прийоми штучної дієздатності та основні види певних соціальних утворень. Намагання протягом усього історичного періоду розвитку римського права віднайти найбільш зручну форму юридичної особи призводить до появи приватних корпорацій, муніципій, фісков, релігійних установ тощо. Спеціальними термінами, якими позначались юридичні особи були: «*corpus*» та «*universitas*».

Юридична особа, чи то публічного права, чи то приватного права, завжди у своєму арсеналі має як обов'язки так і права, що складають зміст її правосуб'єктності. У зв'язку з чисельністю цілей, юридичні особи мають різний характер, що є підґрунтям для їх класифікації. Так, за класифікацією Ф. Савінії юридичні особи поділяють на *universitates personarum* (юридична особа субстратом якої є фізичні особи) і *universitates bonorum* (юридична особа субстратом якої є майно).

Університет як юридична особа зі спеціальним статусом освітньої установи, є носієм обов'язків, що виникають, в цілому, перед суспільством та окремими суб'єктами права. Окрім того, йому кореспондоване широке коло прав, які можуть бути реалізовані за допомогою принципу автономності як передумови здобуття високого рівня знань та розвитку академічної свободи.

За думкою О. Красавчикова сутність організації у тих зв'язках і відносинах, в яких люди знаходяться один по відношенню до другого, об'єднуючись для поставленої мети [2, с.52]. Така теза досить вдало може бути застосована до університетської спільноти, яка має за мету своєї діяльності створення навчально-методичних, науково-дослідних, виховних, організаційних, матеріальних та інших умов для здобуття студентами вищої освіти, задоволення потреб суспільства та держави у висококваліфікованих спеціалістах. Мета діяльності університетської спільноти безперечно співпадає з метою діяльності університету, основні положення якої закріплені в статуті (наприклад, п. 11 Статуту Київського національного університету імені Тараса Шевченка).

Мету створення університету, як учасника національного освітнього та наукового процесу, слід розглядати через призму об'єктивних соціальних, економічних, правових факторів, що забезпечують життєві умови розвитку суспільства. Мова іде насамперед про окремий інтерес того чи іншого індивіда спільноти, або суспільного інтересу спільноти в цілому та юридичне оформлення їх волі.

Універсальний характер статусу корпоративної установи зумовлений: по-перше, дуалістичною природою діяльності університету, орієнтованої як в напрямку наукових так й освітніх досягнень; по-друге, охопленням як природничої так й гуманітарної наукової сфери; по-третє, широким розгалуженням сфери професійної підготовки студентів та науковців.

Діяльність організацій не можна розглядати незалежно від діяльності громадян. Адже діяльність організації виникає у другому прошарку, а в першому прошарку «поводять себе» лише люди. Отже, діяльність організацій, у тому числі і юридичних осіб, – це така діяльність людей, при якій утворюється єдність актів поведінки людей для досягнення певної мети, або інакше: діяльність організації – одна з форм діяльності людей [3, с.24].

Таким чином, тісний зв'язок між людьми, які виступають самостійно або представляють юридичну особу при створенні установи, забезпечено організаційною єдністю дій учасників та цілеспрямованістю досягнення відповідними особами певного соціально-правового результату. Зв'язок, що об'єднує діяльність університету зі співпрацею його співробітників формує наступні принципи постулати:

А) *здатність утворення майново-організаційного єдиного цілого – юридичної особи, яка буде здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині.* Цей постулат слід трактувати з урахуванням класичних теорій природи юридичних осіб. Дотримання теорій Савіньї та Ієрінга дає можливість розглядати юридичну особу як фікцію (певну вигадку). З огляду на це права, якими наділяється юридична особа є фіктивними. Проте, статус юридичної особи та її права закріплені на законодавчому рівні, а відтак носять правовий характер. Разом з тим за своєю природою юридична особа може розглядатися як механізм реалізації, або спосіб вияву правовідносин фізичних осіб, що утворюють відповідну фікцію. Представницькі функції, які від імені університету здійснює ректор, спрямовані на досягнення позитивного результату на користь інтересів університетської спільноти в цілому або окремих її членів.

Б) *науково-освітня діяльність університету підкорена реалізації юридичної мети, що ставить перед собою університетська спільнота.* Принцип автономії волі та свободи світогляду розширює сферу застосування інтелектуальних зусиль наукового товариства, об'єднаних цілісною правовою метою, спрямованою на реалізацію конституційного права на освіту та отримання високого рівня академічних знань.

В) *об'єднання наукового потенціалу учасників університетської освіти формує інтелектуальний капітал, який у свою чергу повинен функціонувати з метою досягнення важливого для суспільства результату.* Прикладний характер теоретичних розробок природничих та гуманітарних досліджень є тим реально-конкретним важелем, що має вплив на формування національного валового продукту, кадрового ресурсу країни, утвердження незалежної та конкурентноспроможної Української держави..

Г) *діяльність університету залежить від дієвого складу представників органів управління навчального закладу та їх взаємин з науково-освітньою спільнотою університету.* Суттєво, щоб залишалась незмінною цільова спрямованість такого зв'язку. Тобто, мета, якої прагне досягнути представницький орган університету повинна збігатись з бажанням науково-освітньої спільноти університету досягнути відповідного правового результату, передбаченого такою метою.

Д) *представники органу управління університету та співробітники університету утворюють систему власних повноваження, при цьому належну реалізацію цих повноважень забезпечує закріплена на нормативному рівні система мір взаємної відповідальності.* Документальним оформленням таких взаємоутворюючих систем є колективний договір, забезпечення порядку укладення та реалізації якого бере на себе професійна спілка.

Освіта та наука як об'єктивні суспільні явища мають великий вплив на формування національної інтелектуальної традиції. Стан української освіти необхідно глибоко осмислити, порівнявши з міжнародними критеріями і стандартами та визначити можливості її вдосконалення на новому етапі її розвитку. При цьому еволюцію системи освіти не слід відокремлювати від інших сфер суспільства. Вона має розвиватися в гармонійному взаємозв'язку з суспільством в цілому, беручи на себе роль його провідника. При цьому слід враховувати гармонію сталих освітніх традицій та тих, що формуються та мають свій розвиток на рівні окремих навчальних підрозділів університету. Слід також мати на увазі, що в системі університетської освіти є навчальні заклади з віковими традиціями, як правило, це державні університети. Саме їх освітня, наукова, культурно-просвітницька діяльність має бути орієнтиром для інших вищих навчальних закладів.

Відповідно до статусу національного університету, що уособлює в собі автономність та академічну свободу, та з метою забезпечення системності, комплексності та узгодженості дій університетської спільноти у реформуванні освітньої системи, необхідна розробка зразкової (модельної) університетської науково-освітньої програми, яка б поряд з іншими, передбачала наступні вагомні складові елементи:

— запровадження комплексу організаційних заходів спрямованих на формування академічної університетської спільноти як авангарду української науки та освіти;

— здійснення навчального процесу забезпечується дотриманням класичних освітніх методів викладання навчальних дисциплін із використанням новітніх технічних засобів (наприклад, запровадження та використання власної телекомунікаційної системи);

— регулярне та всебічне висвітлення процесів розвитку інтелектуальних здобутків вчених університету в галузях природничих і гуманітарних наук та видання збірок їх наукових праць;

— збереження, вивчення, дотримання традицій університетських наукових шкіл та на основі їх досвіду формування сучасних новітніх природничих і гуманітарних наукових шкіл;

— широка вербальна просвітницька робота та інформування громадськості про наукову діяльність та отримані основні здобутки на теренах науки та освіти (лекторії, різного роду публічні заходи тощо з їх обов'язковим висвітленням у ЗМІ);

— розвиток бібліотечної справи університету має відбуватися в напрямку реалізації мети за алгоритмом: «бібліотечний фонд (в тому числі електронні версії раритетних та сучасних видань) університету - є одним з п'яти найбільших бібліотечних фондів європейських університетів» (сьогодні найбільший бібліотечний фонд у Європі в Карловому університеті в Празі);

— активне просування та реалізація створених конкурентноспроможних наукових розробок в Україні та за її межами (прикладний характер науки);

— підвищення ролі структурних підрозділів університету (кафедр, лабораторій, інститутів тощо), які безпосередньо впливають на розвиток науки та освітні процеси в Україні. Для реалізації цього положення, на основі законодавства України, розробити нові та упорядкувати чинні локальні нормативно-правові акти університету;

— участь у спільних проектах, а також обмін досвіду науковців природничих факультетів з «гуманітаріями»;

— підготовка загальнонаціональних навчальних підручників, посібників, навчально-методичних програм, планів, комплексів, їх друк, розповсюдження, систематизація, контроль та розміщення текстів навчальної літератури в електронній мережі університету;

— розробка механізму забезпечення охорони та захисту авторських прав університету та його науково-викладацького складу – авторів творів, створених у форматі електронної мережі та на паперовому носію;

— впровадження сучасної системи грошового стимулювання (бонуси, гонорари, роєлі, паушальні платежі та ін.) індивідуальних і колективних розробок наукових ідей, теоретичних доктрин, відкриттів тощо та морального заохочення.

Зазначені чинники можуть бути реалізовані, якщо праця науковця-освітянина є відповідальною, етичною, наполегливою, професійною, щиросердною та добросовісною. а витвір його людського розуму є прийнятним і корисним для суспільства.

Університетське середовище – це спільнота освітян та науковців, що реалізують свої звершення за покликанням. Кожен з них це особистість, життям, світоглядом і працею якої розвивається національна наука. Як освітній та науковий центр, університет повинен давати молодій людині не тільки знання, а й формувати у неї високі моральні принципи. Понтифік Іоан Павло II зазначав, що покликання – це винятково покликання особистості – через це поняття ми вступаємо в досить цікаву, глибоку сферу життя людини. Слово покликання, як правило, застосовується в адміністративному та правовому значенні. (Наприклад, призвати на військову службу, притягнути до відповідальності і т.п.). За цим словом стоїть зазвичай інститут, тоді як людина не помічається, в особливості її внутрішнє життя. Слово покликання вказує на те, що існує властиве кожній особистості спрямування її розвитку і у відповідності з ним вона всім своїм життям втягується в служіння певним цінностям [1, с.307].

Отже, для університетського викладача та науковця його благородна освітня та інтелектуальна діяльність має бути метою, а не засобом. Лише за таких умов *bona causa triumphat* [Добра справа перемагає (*лат.*)].

Література:

1. Кароль Войтыла Иоанн Павел II Любовь и ответственность. – М.: РУДОМИНО – ЕВРОМЕДИА 2003.- с. 307.
2. Красавчиков О.А. Сущность юридического лица // Советское государство и право. - 1976. - № 1. - с.52.
3. Фогельсон Ю.Б. О реальности юридических лиц // Правоведение – 1996. – № 2. – с. 24.
4. Програма розвитку системи дистанційного навчання на 2004-2006 роки. // Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2003 р. N 1494.
5. Офіційний вісник Президента України від 21.05.2008 - 2008 р., № 18, стор. 81, стаття 596.
6. Університет - багатoproфільний вищий навчальний заклад четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних, економічних та інших напрямів науки, техніки, культури і мистецтв, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність. / Див.: Відомості Верховної Ради України від 17.05.2002 - 2002 р., № 20, стаття 134.
7. <http://www.mon.gov.ua>.